

*Дручек Олена Василівна,
доцентка кафедри правового забезпечення
діяльності Національної гвардії України
Київського інституту Національно гвардії України,
кандидат юридичних наук, доцентка*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА У МЕЖАХ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ: ЗМІСТ ТА КОРЕЛЯЦІЯ ПОНЯТЬ

Збройна агресія російської федерації проти України та ведення на території нашої держави активних бойових дій обумовили необхідність запровадження правового режиму воєнного стану, який передбачає можливість обмеження прав і свобод людини і громадянина. Фаховий аналіз та оцінка проблем забезпечення та меж допустимого обмеження прав і свобод людини та громадянина, у воєнних реаліях та з урахуванням безпекових ризиків, є необхідним для досягнення загально справедливості, розвитку демократії та гарантій соціальної злагоди у нашій державі.

Проблематику забезпечення прав і свобод людини і громадянина, зокрема, у аспекті підстав та порядку їх обмеження у воєнний час, розробляють М.Ф. Анісімова, Ю.Г. Барабаш, О.І. Гавриленко, С.О. Горулько, В.А. Дорошенко, М.В. Корнієнко, С.О. Кузніченко, А.А. Моца, А.М. Мерник, А.Я. Палюх, О.В. Осинська, М.В. Савчин, О.В. Славна, С.В. Шевчук, В.Л. Федоренко та ін. Водночас, реалії сьогодення свідчать про необхідність розробки нових теоретико-прикладних підходів як до концепту забезпечення, так і до концепту обмеження прав і свобод людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану. Одним із необхідних кроків у зазначеному напрямі є аналіз та уточнення змісту ключових понять і категорій.

Аналіз поняття «забезпечення прав і свобод людини та громадянина у період правового режиму воєнного стану» свідчить про відсутність усталеного підходу до його розуміння. У цілому, під забезпеченням розуміють постачання (надання) чого б то не було у достатній кількості; створення комплексу умов, необхідних для його здійснення; надання гарантій. Згідно Великого тлумачного словника української мови, «забезпечити» означає «створити надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось; захищати, охороняти кого-, що-небудь від небезпеки» [1, с. 281]. У юридичній літературі поняття забезпечення найчастіше вживається у розумінні, семантично близькому до понять гарантування, захисту, здійснення, реалізації, охорони тощо. Вважаємо, що максимально точно зміст поняття «забезпечення» розкривається через використання конструкцій «створення умов» або «впорядкування», оскільки означені дії охоплюють як статичну (стан), так і динамічну (процес) складові зазначеної категорії. Також зауважимо, що предметом нашого дослідження є саме правове забезпечення, яке найчастіше розглядається як цілеспрямований вплив на поведінку людей і суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [2, с. 327].

На підставі представлених у літературі позицій щодо розуміння категорії правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина можливо виділити

звужений та розширений підхід. Зокрема, А.Ю. Олійник під забезпеченням прав і свобод людини та громадянина розуміє вплив на них за допомогою певних юридичних засобів, насамперед, норм права [3, с. 160]. На думку В.О. Демиденка, забезпеченням прав і свобод людини та громадянина є сприяння їх реалізації, охорона та захист [4, с. 13]. Професор Наливайко О.І. визначає поняття забезпечення прав людини як діяльність органів держави і місцевого самоврядування, громадських об'єднань та громадян зі створення умов (гарантій) для правомірної і неухильної їх реалізації та захисту [5, с. 22]. Натомість, Я.В. Лазур під поняття забезпечення прав і свобод людини та громадянина розуміє здійснюване державою за допомогою адміністративно-правових норм та сукупності адміністративно-правових засобів упорядкування суспільних відносин з метою юридичного закріплення, охорони, реалізації і розвитку прав та свобод громадян у сфері діяльності органів державної влади і місцевого самоврядування [6, с. 8]. Отже, вузьке розуміння поняття забезпечення прав і свобод людини і громадянина передбачає віднесення до його обсягу переважно динамічних елементів. Натомість, у межах широкого підходу, який здається нам методологічно виправданим, враховується також статична, інституційна, організаційна його складові.

Аналіз наявних результатів розробки поняття «обмеження прав» свідчить, що найчастіше під ним розуміють систему юридичних та фактичних наслідків у вигляді менших за обсягом умов реалізації правових інтересів відповідних фізичних та/чи юридичних осіб, з одночасним задоволенням певних законних інтересів суб'єкта владних повноважень, який запроваджує дані обмеження, або ж інтересів третьої особи, зацікавленої у їх запровадженні. Поняття «обмеження прав і свобод людини та громадянина» здебільшого трактують як допустиме міжнародним та внутрішньодержавним правом законне втручання держави у обсяг прав і свобод людини та громадянина, що відповідає вимогам законності, необхідності, доцільності та співрозмірності цілі, що переслідується.

Вважаємо цілком слушною думку Ю.О. Фігель, що, розглядаючи проблему обмеження прав людини, необхідно вирізняти два поняття: перше – безпосередньо обмеження прав (як позбавлення власників частини прав або частини певного права), друге – обмеження у здійсненні прав (як повна або часткова неможливість реалізації певних прав). Другий підхід до розуміння обмежень припускає, що усі права у повному обсязі залишаються у людини – носія прав, а припиняється тільки можливість їх реалізації. Такий вид обмеження може бути добровільним, або ж вимушеним – застосовується залежно від зовнішніх, здебільшого непередбачуваних, обставин. Приміром, це обмеження може бути наслідком введення надзвичайного чи воєнного стану, обставин, незалежних як від волі окремого індивіда, так, певною мірою, і від волі державної влади [7, с. 359].

Як і у випадку із категорією забезпечення, трактування поняття «обмеження прав і свобод людини та громадянина» характеризується поліваріативністю. Так, О. Скрипнюк під зазначеним поняттям розуміє передбачений Конституцією та законами України режим тимчасового загального або конкретно-індивідуального призупинення чи звуження обсягу визначених і гарантованих основним законом

прав і свобод в інтересах забезпечення прав інших людей, а також забезпечення національної безпеки і оборони України [8, с. 9]. На думку О. В. Андрієвської, обмеження прав і свобод людини і громадянина – це система взаємозв'язаних конституційно-правових засобів та інших складових (цілей, принципів, умов, підстав, форм обмежень), що знаходить своє втілення у соціально корисній поведінці конкретного суб'єкта конституційно-правових відносин, у діях спеціально уповноважених здійснювати конституційно-правові обмеження суб'єктів, як послідовно здійснюваного комплексного процесу, спрямованого на охорону встановлених Основним Законом України цінностей, захист законних інтересів [9, с. 85]. Натомість, М.В. Савчин трактує поняття обмеження прав і свобод людини та громадянина як втручання публічної влади у сферу приватної автономії індивіда виключно на підставі закону, яким запроваджуються певні заходи, спрямовані на забезпечення балансу приватних і публічних інтересів з метою захисту національної безпеки, громадського порядку, життя і здоров'я інших людей, авторитету правосуддя [10, с.291]. Відповідно, сутність зазначеного поняття науковець вбачає у можливості і необхідності легітимного втручання держави у приватну автономію індивіда з метою забезпечення загального блага [11, с. 151-152]. Найбільш виважений підхід до поняття обмеження прав і свобод людини, на нашу думку, демонструє О.В. Осинська, коли визначає його як законодавче звуження змісту та (або) обсягу прав і свобод людини щодо її можливостей мати, володіти, користуватися й розпоряджатися соціальними цінностями, свободою дій і поведінки з метою захисту суверенітету і територіальної цілісності або громадського порядку, забезпечення економічної й інформаційної безпеки, охорони здоров'я, суспільної моралі й забезпечення захисту прав і свобод людини [12, с.5].

На підставі проаналізованих та інших трактувань поняття «обмеження прав і свобод людини та громадянина», вважаємо за можливе до переліку його сутнісних ознак віднести такі, зокрема: а) зазначене поняття є контрверсійним до поняття забезпечення прав і свобод людини та громадянина, оскільки, по суті, є його протилежністю; б) сутність обмеження полягає у зменшенні обсягу дозволених дій чи можливої поведінки суб'єктів; в) обмеження мають чітко визначати не лише предметну, але і просторову та часову межу їх реалізації; г) право їх встановлювати мають лише уповноважені на те суб'єкти, на підставі відповідних нормативно-правових актів, і лише за умов дотриманням відповідної процедури.

Зазначимо, що поняття обмеження, у даному контексті, стосується лише категорії т. зв. відносних прав і свобод людини та громадянина, тобто тих, які в принципі можуть підлягати правомірному обмеженню, за умов необхідності і доцільності цього у демократичному суспільстві. Водночас, існує певний каталог т. зв. абсолютних прав, які за будь-яких обставин жодним чином не можуть бути обмежені. Також зауважимо, що на міжнародному рівні можливість, підстави і межі обмежень прав і свобод людини та громадянина закріплено у низці міжнародно-правових актів, рішеннях Європейського суду з прав людини, правовій доктрині. Зокрема, ст. 29 Загальної декларації прав людини передбачає можливість обмеження прав і свобод людини, встановлюючи при цьому, що при

реалізації своїх прав і свобод людина повинна піддаватися тільки тим обмеженням, які встановлені законодавством з метою забезпечення визнання і поваги до прав та свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. На рівні національного права підстави обмеження прав і свобод людини регламентуються Конституцією України.

Сучасні стандарти демократії передбачають низку вимог, аби процедура обмеження прав і свобод людини та громадянина була визнана такою, що відповідає умовам демократичного суспільства. Такі вимоги найчастіше називають принципами визнання процедури (механізму) обмеження прав і свобод людини та громадянина правомірними. Зокрема, це принципи: а) законності; б) мінімальної достатності; в) наявності правомірної мети; г) необхідності; г) пропорційності (адекватності) заходів. Розкриваючи зміст принципу законності, зазначимо, що умовою його дотримання є, по-перше, наявність чітких і вичерпних законодавчих формулювань щодо підстав такого обмеження; по-друге, – наявність легітимної та заздальгідь передбаченої мети мета відповідного обмеження. Принцип необхідності слід трактувати як неможливість врегулювання зазначеної проблеми, визнаної демократичним суспільством як нагальної і важливої, іншими засобами, окрім тимчасового і легітимного обмеження. Принцип мінімальної достатності означає, що зазначене обмеження є єдино можливим засобом владного впливу, здатним врегулювати відповідну сферу суспільних відносин, а також те, що такі мінімально достатні заходи не виключають інші способи врегулювання та спрямовані на досягнення пропорційності за обмеження права однієї особи та захисту прав інших осіб. Принцип правомірності мети означає, що метою передбачуваних заходів є захист, забезпечення й реалізація прав та інтересів інших осіб, суспільства, національної безпеки й інші цілі, так само передбачені законодавством. Принцип пропорційності (адекватності) заходів визначає співрозмірність між здійсненням основного права та необхідністю його обмежень, адекватність засобів поставленій меті, неприпустимість надмірних обмежень та сваволі.

У контексті аналізу підстав і умов обмеження прав і свобод людини і громадянина, вважаємо слушною думку С.О. Кузніченка [13, с. 34-35] про те, що оцінка правомірності обмеження прав і свобод людини в умовах воєнного стану здійснюватися з урахуванням низки критеріїв, таких як: 1) законність, тобто, наявність у національному законодавстві зрозумілого, доступного, передбачуваного та сумісного із верховенством права закону; 2) наявність легітимної мети, тобто, у нашому випадку – відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності; 3) необхідності, тобто, обґрунтованої і реальної можливості існування більшої шкоди у разі відсутності такого обмеження. Доповнюючи зазначений перелік, зауважимо, що ще однією принциповою передумовою обмеження прав і свобод людини та громадянина у період воєнного стану вимогу, відповідно до якої органи влади, уводячи воєнний стан, зобов'язані чітко визначитися з тим, за яких конкретно

умов обмеження можуть бути запроваджені, та шляхом запровадження яких конкретно заходів.

На підставі зазначеного, резюмуємо:

1. Під забезпечення прав і свобод людини та громадянина у межах правового режиму воєнного стану пропонуємо розуміти здійснення державою за допомогою адміністративно-правових норм та сукупності адміністративно-правових засобів упорядкування суспільних відносин з метою юридичного закріплення, охорони, реалізації і розвитку прав та свобод людини і громадянина, за виключенням тих обмежень, які зазначений режим законно установлює.

2. Під обмеженням прав і свобод людини та громадянина у межах правового режиму воєнного стану пропонуємо розуміти втручання публічної влади у сферу приватної автономії індивіда виключно на підставі закону, яким запроваджуються певні заходи, спрямовані на забезпечення балансу приватних і публічних інтересів з метою захисту суверенітету та територіальної цілісності України, громадського та публічного порядку, забезпечення національної безпеки, прав та свобод людини і громадянина.

3. Поняття обмеження прав і свобод людини та громадянина є контрверсійним до поняття забезпечення прав і свобод людини та громадянина, є його протилежністю, оскільки передбачає можливість звуження, на законних підставах та у законний спосіб, обсягу дозволених дій чи можливої поведінки людини та громадянина в умовах правового режиму воєнного стану.

4. Обмеження прав і свобод людини та громадянина у межах правового режиму воєнного стану в Україні має відповідати умовам демократичного суспільства та ґрунтуватися на таких принципах як: законність; мінімальна достатність; наявність правомірної мети; необхідність; пропорційність (адекватність) заходів.

Список використаних джерел

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови/ уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1440 с.

2. Цвік М. В. Загальна теорія держави і права: підр. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закладів освіти / М. В. Цвік, В. Д. Ткаченко та ін.; під ред. М. В. Цвіка. Харків: Право, 2002. 432 с.

3. Олійник А. Ю. Теорія держави і права: навч. посіб. / А.Ю. Олійник, С. Д. Гусарєв та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2001. 176 с.

4. Демиденко В. О. Утвердження і забезпечення конституційних прав та свобод людини і громадянина в діяльності міліції: автореф. ... канд. юрид. наук: 12.00.02./Націон. акад. внутр. справ. Київ, 2002. 16 с.

5. Наливайко О. І. Правовий захист людини як предмет дослідження загальної теорії держави і права. *Держава і право. Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. Вип. 12. Київ: Інст. держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. С. 18-21.

6. Лазур Я. В. Забезпечення прав і свобод громадян в сфері публічного управління: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.07./ Ін-т законодавства ВР України. Київ, 2011. 40 с.

7. Фігель Ю.О. Теоретичні аспекти обмеження прав людини. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія : Юридичні науки.* 2016. № 837. С. 357-361. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnulpurn_2016_837_59. (дата звернення: 05.05.2024 року).

8. Скрипнюк О. Конституційно-правове регулювання обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Публічне право.* № 3. (2011). С. 5-11.

9. Андрієвська О. В. Про конституційно-правовий механізм обмеження прав і свобод людини і громадянина в Україні. *Альманах права. Право і прогрес: складові забезпечення в сучасних умовах.* Київ: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2016. Вип. 7. С. 83–86.

10. Савчин М. В. Сучасні тенденції конституціоналізму у контексті глобалізації та правового плюралізму: монографія. Ужгород: РІК-У, 2018. 440 с.

11. Савчин М. В. Порівняльне конституційне право: навч. посібник. Київ: Юрінком Інтер, 2019. 328 с.

12. Осинська О. В. Обмеження прав і свобод людини: теоретико-прикладні аспекти: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київ, 2010. 20 с.

13. Кузніченко С. О. Концепт обмеження прав людини в умовах воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2022. № 1-2. С. 32-36.

*Іващенко Віта Олександрівна,
професор кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
Національної академії внутрішніх справ,
кандидат юридичних наук, доцент*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ОХОРОНА ПРАВА ВЛАСНОСТІ В УМОВАХ ДІЇ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ

У сучасних умовах правового режиму воєнного стану для України вкрай актуальними залишаються не лише питання збереження та відновлення територіальної цілісності, подолання російської агресії, а й охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина. Звернемо увагу, що воєнний стан – це особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню, військовим адміністраціям та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози, відсічі збройної агресії та забезпечення національної безпеки, усунення загрози небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини і громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень [1].

Зупинимось на окремих заходах правового режиму воєнного стану, що